

MARIANA
ČENGEĽ
SOLČANSKÁ

Jánošík

IKAR

MARIANA
ČENDEL
SOLČANSKÁ

Jánošík

A large, stylized graphic element in grey and black ink. It features a vertical stem on the left with three horizontal branches extending to the right, resembling a tree. The bottom of the stem is obscured by a large, dark ink blot. Several smaller, dark ink splatters are scattered around the base of the graphic.

IKAR

Text © 2019 by Mariana Čengel Solčanská
Photo © 2019 by Mariana Čengel Solčanská
Jacket design © 2019 by Barbara Baloghová
Jacket photo © 2019 by Łukasz P. Wojciechowski
Slovak edition © 2019 by IKAR, a.s.

ISBN 978-80-551-7217-0

*Venujem Eve Solčanskej
a učiteľom, pretože hovoria
deťom, aby boli dobrými ľuďmi.*

Anno Domini 1689

MŔTVA ŽENA

Každé Ančino decko zomrelo. Za desať rokov osem detí. Šesť bolo chlapcov. Aj toto, čo sa narodilo v zime, bol chlapec. Aj on bol Juraj, ako všetci bratia pred ním.

Aj tento umrie.

Jeho milosť Löwenburg zavolať chlapcov, aby vyšli na Strečno. Ruiny na vysokom brale, pod ktorým sa kľukatil Váh, ešte nezarástli náletovou burinou. Nemali s tým veľa roboty. Naznášali sudy s pušným prachom, odmotali zápalné šnúry a potom k nim priložili fakľu. Hotovo.

„Prezrite všetko, každý kút,“ kázal im Löwenburg, ich čerstvý pán, ktorý žil v kaštieli v Tepličke ešte len dva roky. Každý vedel, že sa usiluje získať grófsky titul. Preto leštil kľučky vo Viedni, doma sa ohrial málokedy.

Sedliaci, ktorých sem nazhánali z poddanských osád, nevedeli, čo hľadá.

„Poklad,“ tvrdil Merjad zasvätené.

„Potkanie šťanky,“ oponoval mu starý Plavčík dierou medzi prednými zubami.

Martin si to nemyslel.

„Hľadá, čo nenašli labanci, než to tu vyhodili do ľufu.“

Labanci neboli lepší ani horší než kuruci. Neboli lepší ani horší od žiadneho vojaka. Neboli lepší ani horší od ostatných vrahov a zlodejov. Aj oni, Löwenburgovi sedliaci, boli labanci, predtým kuruci; boli by čímkoľvek, čo by im prikázali. Nič z toho, o čo bojovali uhorskí veľmoži, sa sedliakov netýkalo. Ich polia a ovce živili rovnakou mierou Thökölyho kurucov, ktorí bojovali za tureckého sultána, aj cisárskych vojakov, ktorí sultánovo vojsko v bitke pri Viedni vyhnali.

Chlapi na hrade nikdy nenocovali. Počkali do zotmenia a potom sa s rukami vyťahavými a nohami zodratými vliekli domov. Na úzkej lesnej cestičke sa Martin od Merjada dozvedel, že v Živci chytili zbojníka Dzigošika.

„Aj by som sa ta vybral,“ nadhodil Merjad. „Určite ho v kolese polámu, človek nevidí niečo také každý deň. Ale je to ďaleko.“

Martin by sa nešiel dívať na popravu, ani keby sa odohrávala pred jeho chalupou.

Spomenul si, že zavalené schody napravo od kaplnky vedú do krypty. Pol dňa odnášal v rukách a kýbľoch kamene a sutinu, zvyšky starej malty a spráchniveného dreva. Podvečer očistil zamknuté dvere, ktoré boli obité železom, a zavolať Jakuba Merjada, čo bol jeho deťom za krstného, aby sa do nich spolu opreli. Na šiesty raz sa konečne poddali. Za vyvalenými dverami bola čierna diera vedúca do podzemia. Ťažký, potuchnutý vzduch ich tlačil na hrudi, keď opatrne zostupovali do tmy.

Boli tam rakvy. Asi päťdesiat alebo aj viac. Dlhé aj krátke, s pocínovanými vrchnákmi.

Aj im pomreli deti, pomyslel si Martin a tým poznaním sa uvoľnil. Nie som jediný.

Merjad vypáčil veko prvej rakvy zľava, použil na to sochor.

„Tam sa podela tvoja krása!“ Vypľul sliny zahustené prachom zloženým z pavučín, pilín, cementu a spráchnivených kostí. Zašmátral rukou vo zvyškoch dámskych šiat. Okolo lebky boli stále zdrapy vyšívaného čepca.

Necítili vinu, že rušia odpočinok mŕtvych ani že zne-
sväcujú cintorín. Löwenburg kázal hľadať, a tak hľadali:
strieborné prstienky, drobné ružové perličky, brošne s farebnými kamienkami, pozlátené pracky, celkom pekné náušnice, dve-tri retiazky, štyri nože aj s puzdrami, ostrohy... Všetko ukladali do dreveného vedra. Bolo toho dosť a bolo by aj viac, ale potom Martin vypáčil pocínované veko najzachovanejšej rakvy a v nej žiadne kosti neboli.

Bola tam žena.

Líca mala prepadnuté a žltkavé a jedno oko pootvorené. Starodávne brokátové šaty stratili v hrobke objem, zľahli a tesne obopli útle telo, celkom ako mokrá plachta. Prsty s bielymi nechtami mala prepletené a zvierala v nich modlitebnú knižku. Čepiec s jemnou sivastou čípkou nedokázal schovať prešedivené riedke vlasy.

Žiadny z chlapov nepreriekol ani slova. Chvíľu postáli, potom bez slov chytili veko a mŕtvolu zakryli. Ostatné rakvy nechali tak, ako boli.

Martin si sadol na barančiu huňu a vystrel nohy pred seba. Strávi na hrade aj túto noc, rovnako ako ostatné za posledné týždne. Domov to mal zo Strečna dobrých päť hodín rezkej chôdze, navyše do kopca. Bolo treba prebrodiť Váh a potom kráčať cez horu nebezpečnou cestou, vôkol ktorej sa do tmy potíkali zbojníci a po zotmení pri nej cíhali vlci. Preto nikdy nešiel po robote domov, radšej nocoval v ruine.

Do rána sa ani nepohol. Spal málo, ale dobre. Zavretá rakva ho neľakala a mŕtva žena nemátala. Dokonca ani nezapáchala, to bolo zo všetkého najlepšie. Netopiere našli cestu do tmy a lietali mu nad hlavou. Hútal, kedy žena umrela. Muselo to byť dávnejšie, ešte predtým, než hrad zabrali pre seba vzbúrenci proti cisárovi Leopoldovi. Už zabudol ich mená – raz to bol ten a potom zasa onen. Hrad bol už pätnásť rokov vypálenou ruinou, lebo keď odtiaľ nemeckí žoldnieri vyhnali pozbieranú chamrad', sedliakov z Liptovskej a Oravskej stolice, pohrobkov Gašpara Piku, cisár rozhodol, že hrad treba zničiť.

~

Martin bol medzi tými, čo sa motali okolo Piku.

Gašpar Pika prišiel odkiaľsi zo Zemplína, vstal z popola zbabraného Wesselényiho sprisahania proti cisárovi. Pritiahol sem niekedy v šesťdesiatom piatom s bandami zbojníkov, kurucov, ktorých zmyslom života bola vzbura proti všetkému a proti každému. Mal prirodzenú autoritu, to treba nechať, hoci sa ani nevedel podpísať. Zmocnili sa Oravského hradu a Pika sa ustanovil za jeho veliteľa. Veliteľ takého veľkého hradu potreboval pobežáka, čo by mu čižmy pucoval a pracu na opasku leštil, šerbeľ vynášal a potkany z komory vyhánal. Martin bol vysoký, chudý, ale obratný, Pika si ho obľúbil a daroval mu peknú šabľu, ktorú našiel v krypte pod hradnou kaplnkou v rozkladajúcej sa pravici slávneho turkobijca, palatína Juraja Thurza. Martin si zbraň opatroval a nikdy ňou nikoho nezabil. Bol vtedy ešte mladý a hlúpy.

Kuruci ovládali hrad iba zopár týždňov, potom sa začali medzi sebou vadiť a jednej noci sa stráž pri bráne vzdala cisárskym žoldnierom, cudzincom, nebolo im slo-

A black and white photograph of an antique, heavily worn wooden door. The door features intricate carvings, including a large floral or sunburst design in the upper right and another similar design in the lower right. A large, dark metal lock mechanism is mounted on the left side, consisting of a horizontal bar with a handle and a rectangular metal plate below it. The wood is dark and shows signs of age and use. The overall tone is somber and historical.

*Podvečer očistil zamknuté dvere,
ktoré boli obité železom. Na šiesty
raz sa konečne poddali. Ťažký,
potuchnutý vzduch ich tlačil
na hrudi, keď opatrne zostupovali
do tmy. Boli tam rakvy.*

*Daroval mu peknú šablú, ktorú našiel v krypte
pod hradnou kaplnkou v rozkladajúcej sa pravici
slávneho turkobijca, palatína Juraja Thurza.
Martin si zbraň opatroval a nikdy ňou nikoho
nezabil. Bol vtedy ešte mladý a hlúpy.*

va rozumieť. Martin sa schoval v jame na obilie, preto ho neodviedli s ostatnými.

Nebabrali sa s nimi. Gašpara Piku a dvadsaťpäť richtárov z okolia odsúdili na smrť. Piku položili na brucho, rozťahli mu nohy, vopchali mu do riti hladký, vyleštený kôl so zaobleným koncom a potom kôl vztýčili. Kat pridržal Piku pod pazuchami, aby sa napichol pomaly, aby umieral dlhé hodiny. Aj všetkých richtárov napichli na kôl. Martin netušil, že človek dokáže tak strašne revať. To sa stalo roku Pána 1672.

A všetko pre Thökölyho. Všetko pre neho a pre to jeho povstanie.

~

S povstaniami boli iba problémy. Prevrátili život naruby každému mestečku a každému mešťanovi i sedliakovi. Veľké mestá, slobodné kráľovské mestá, tie váhali, ako sa k povstaniam postaviať. Záležalo na tom, ktorý z radných pánov hlasnejšie kričal. Raz sa pridali na stranu povstalcov, druhý raz na stranu cisára. Ani cisára, ani Thökölyho jakživ nevideli, ale rozbité dielničky Nemcov a podpálené kostoly luteránov áno a to im robilo starosti. Keď sa do mesta vovalila šľachta, mali z toho ťažkú hlavu tiež, pretože ich milosti chceli bývať vo vykúrených komnatách bez potkanov, svoje dcéry uložiť pod periny voňajúce harmančekom a najať si študenta, čo vie hrať na spinete. Sluhom stačilo podstatne menej: krčma, v ktorej otáčajú na ražni kus vola. Hulákali, ožrali sa a potom hulákali ešte viac, poobštiavali dláždené chodníky a múry univerzity. Ráno sa ich hovná a vývratky zmiešali s výkalmi jarmočných jalovic, ktoré ich majitelia hnali na trhovisko. Niektoré z do-

lámaných bledých figurín s prvým slnkom precitli a odplazili sa do svojej kutice, ale iným, ktorým trčal z hrude nôž, sa to už nepodarilo.

Na jar osemdesiateho druhého roku sa Thököly oženil s Helenou Zrínskou, bohatou vdovou po Františkovi I., vnukovi slávneho Juraja Rákócziho. To bola veľká dáma a spravila z Thökölyho veľkého muža. Neprekážalo mu, že bola o trinásť rokov staršia, ani to, že na rozdiel od nového manžela bola katolíčka. Thököly vyženil dve Helene deti, dcéru Julianu a utiahnutého šesťročného syna Františka.

Rok nato zvolal čerstvý magnát snem do Košíc. Jeho účastníci sa trúsili pomaly, postupne, ale prišli, lebo boli zvedaví, čo leží Thökölymu na srdci. Bola to vojenská daň. To od nich chcel, aby zaplatili vojenskú daň. Vysokú. Veľmi vysokú. Nikomu sa to nevidelo. Z akého titulu to žiada? Čo z toho budú mať oni, uhorskí veľmoži? Mával im pred nosom zmluvou s Vysokou portou. Veľmoži natrčili uši, lebo boli zvedaví, čo sa v zmluve so sultánom píše. Odmietol im to povedať, prečítať aj ukázať. Namiesto toho sa začal vyhrázať. Ak nezaplatia, o všetko prídu. O majetok i o život.

Na Thökölyho povstanie proti Habsburgovcom mnohí ľudia zabudnú; keď prejde generácia-dve, zabudnú všetci – ale v Prešove nie, ibaže by tamojší načisto ohlúpli. Prešovčania, horúce hlavy, povstanie podporili. Pustili Thökölyho do mesta a vykonali, čo bolo treba, aby si uctili veľkomožnú návštevu. Zabezpečili víno, pivo, jedlo, dišputy, listiny opatrené pečatami, navečer dievča z dobrej rodiny, to iba na ukážku, iba sa usmievať a pýriť. V noci ho v hosťovskej komnate nahradí matka. Ešte zachovaná,

nezriedka len tridsiatnička, stále bez šedin, s prsami tuhými a bradavkami hladučkými, žiadne vycmúľané štuple pre pána, to sa u nich nikdy nesmelo. Pevné prsia patria k pýcham hrdého domu. Mlieko má každá druhá. Deti mrú ani motýle, nezohrejú sa na tomto svete koľkokrát ani týždeň. Mliekom, čo zostane, treba vyživíť deti, ktoré prežili. Aj cudzie, čo na tom záleží?

Tá pohostinnosť vyšla Prešov draho. Pyšné meštianske hlavy, ktoré vystrkovali spurné brady na neumytých krkoch, mali dni spočítané.

V roku 1683 obľahlo Viedeň stotisícové vojsko Osmanov. Leopold, ktorý bol cisár nemecký, arcivojvoda rakúsky a kráľ český, ešte netušil, že celá jeho vláda bude poznačená vojнами: s Osmanmi, s Francúzmi, s Thökölym a Rákóczim. Šľachta, vojaci, všetci sa náhlili do Viedne, pretože toto nemala byť bitka ako ostatné.

Kým šľachta utekala zachrániť Európu, Thökölyho postalcom bolo ani prasatám v žite. Vykrádali, vypaľovali, vydierali a nebolo toho, kto by sa im postavil na odpor, pretože v kúriách a zámočkoch zostali iba vdovy, senilní starci a deti.

Zázrak pri Viedni, ako o tom rozprávali tí, čo prežili, mohol dopadnúť zázračne pre Osmanov, ale vďaka Bohu, katolíckemu Bohu, sa to skončilo dobre. Vyzeralo to síce beznádejne, ale Poliáci boli, našťastie, odjakživa katolíci a strach z islamu pred bránami Viedne ich pohol k tomu, aby sa pridali k obrane. Viedol ich kráľ Ján Sobieski, ktorý moslimov strašne nenávidel, lebo medzi pätnástimi tisícmi zmasakrovaných vojakov v bitke pri Batohu na Ukrajine, ktorú nariadil kozácky hajtman Bohdan Chmeľnický, bol aj jeho jediný brat Marek. A nielen Turkov porazili ci-

sárske vojská. Aj Thökölyho porazili, pretože ten stál bok po boku Turkov.

„Čo by robil Imro Thököly vezírovi pri zadku?“ čudoval sa Martin trúsiacim sa rečiam.

„Lízal by ho.“ Dostal odpoveď, akú si zaslúžil.

Nielen Martin neveril, mnoho bolo takých, ale v tom čase nemohol vedieť, že raz sa nájdu v knižnici v meste Göttingen listy od Vysokej porty adresované do Imrichových oprsteňovaných rúk. Thököly o Turkoch klamal: klamal, že ich vyženie, klamal, že od nich oslobodí Uhorsko. V skutočnosti sa na mohamedánov spoliehal a zametal im cestu vysoko nad Dunaj aj nad Nitru.

V januári, po bitke pri Viedni, keď už bolo naozaj po všetkom a bolo nad slnko jasnejšie, že Európa je spasená a od Turkov na večné veky zachránená, cisár Leopold povedal, že všetkým povstalcom odpustí, ak do februára zložia zbrane. Každý, kto mal čo i len štipku zdravého rozumu, to okamžite využil. Prešovčania sa akosi zabudli. Azda preto, že Viedeň bola ďaleko a oni jakživ neboli ďalej než v Levoči alebo Bardejove. A možno preto, lebo na východe Uhorska boli ľudia odjakživa slobodnejší, vari preto, lebo tam tečú iné rieky.

V osemdesiatom siedmom roku prišiel do Prešova generál Antonio Caraffa, vraj až z Neapola, aby sa poráтал s odbojnými mestami na východe. Nikto nevedel, kde presne Neapol je, ale keďže to nevedeli, predpokladali, že ďaleko. Privítali ho chlebom a soľou a potom vínom a údeným mäsom. Jeho muži boli po zuby ozbrojení a boli ich celé mračná. Signor Caraffa poďakoval za privítanie a kázal vojakom pozatvárať mestské brány, všetky do jednej. Mešťania sa zľakli, ale nie veľmi.

„Veď sme doma. Veď tu sme doma, okolo nášho kostola, v našich vysokých domoch s renesančnými portálmi, vyhlbenými pivnicami a ľadovňami hlboko pod úrovňou dláždeného námestia,“ upokojoval všetkých mešťan Zimmermann.

Caraffa vymenoval osobitný tribunál a vyhlásil, že sa budú súdiť vzbúrenci.

„Akí vzbúrenci, pán generál?“ spýtal sa nechápajúci Zimmermann.

Caraffa ho dal zatknúť, a aby nezdržiaval, rovno aj natiahol na škripec. Keď sa mu vymkli ramenné kĺby a potrhali šľachy na oboch predlaktiach, priznal sa Zimmermann ku všetkému. Priznal by sa aj k tomu, že je cap zakliaty do človeka. K hocičomu by sa priznal. Jeho žena sa najskôr zrútila, potom sa od strachu povracala. Poslala Caraffovej manželke zlaté náhrdelníky, všetky, čo mala, a napokon sa aj sama doplazila k jeho čižmám. Lízala by ich, keby jej kázal.

V polovici februára vyniesli prvé rozsudky. Na rozkaz jeho veličenstva súd uznal za správne, aby sa potrestali hrdelne, a to nasledovne: najprv sa im na lešení odtne ruka, potom mečom hlava, potom ostanú rozštvrtení visieť na hákoch vedľa štyroch hradských ciest pocestným na pobavenie a ostatným na výstrahu. Ich hlavy sa pribijú veľkým železným klincom na šibenice.

Prešovčania neverili vlastným ušiam. Neverili. Ale cisárski vojaci postavili lešenie a vyhlásili, že bude treba asi tridsať katov. Tridsať! Prešov mal jedného. Ostatných pozvážali z okolitých miest a mestečiek. Niektorí ani neboli kati, iba ich rýchlo zaučili: „Takto sa zabíja, pozri! Takto zotneš hlavu, chlape. Takto vyšplechne krv. Chyť dvojsečný meč, na. A nech sa ti ruky netrasú.“

Prvý deň sľali na námestí pred kolégiom štyroch chlapov vrátane Žigmunda Zimmermanna, najväznejšieho prešovského šľachtica. Darmo sa zriekol luteránstva a darmo sa jeho žena dala Caraffovi celú noc preťahovať. Hneď za ním sľali Andreja Kecera, ten bol zo starej zemianskej rodiny. Na popravisko ho priviezli na saniach, lebo inak nevládal. Namiesto nôh mal krvavé pomliaždené stĺpy, z ktorých ovisala dotrhaná koža. Na lešení mu najprv odťali pravú ruku, lebo ňou písal Thökölymu hrejivé riadky. Potom mu, chvalabohu, zoľali hlavu, takže štvrtenie tela už necítil, nevedel o ňom ani o to už nedbal. Dbali o to iba počestní, ktorým smrad z rozkladajúcich sa štvrtiek tiel znepríjemňoval cestu do Šariša, Levoče, Košíc a Podhradíka. Ako tretieho popravili v ten deň zemana Františka Baranaya, prešovského senátora, predtým ho mučili španielskymi čižmami. Na tú popravu sa s veľkou rozkošou pozerala aj Caraffova manželka, ovešaná zlatými reťazami od Zimmermannovej ženy.

Telá Talian nedovolil pochovať. Mešťania sa rozchádzali domov ako v mrákotách. V hrobovom tichu bolo počuť iba štekot psov. Podvečer sa vracali z paše mestské svine. Zbadali popravisko zaliate krvou a v nej váľajúce sa vnútornosti. Požrali všetko, aj črevá, koľko sa len do nich zmestilo.

Webera, prešovského notára, nikto neľutoval, lebo to bol intrigán a počuť z jeho úst pravdu bol sviatok.

„Herr Jesu, dir lebe ich, dir sterbe ich!“ zreval, keď mu kat odsekol ruku.

Nikto za ním neplakal, pretože jeho žena omdlela a deti boli ešte také malé, že ničomu nerozumeli a hrali sa pod lešením s drevenými koníkmi.